ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2025 / № 2.3

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2025/ № 2.3

Termiz – 2025

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.07.2025
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
www.philologicalresearch.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:
Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Dilrabo Ergasheva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.07.2025
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
www.philologicalresearch.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Дильрабо Эргашева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.07.2025
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
www.philologicalresearch.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, PhD (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, PhD (Uzbekistan)
Dilrabo Ergashova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ANDANIYAZOVA DILRABO RUZIQULOVNA
Muvaqqat onomastik birliklarning baholash vazifasi.....7

ESHBOYEV QAHRAMON BAKIR O‘G‘LI
O‘zbek tili sinonimik lug‘atlarida semantik darajalanishning metodologik tamoyillari.....11

BOZOROV HAMID XO‘SHMURODOVICH
Olamning lisoniy va folklor manzarasida ertak janrining o‘rni.....14

BAYMURODOVA LAYLO KAXROMANOVNA
Badiiy diskursda xushmuomalalik strategiyalarining ifodalanishi 20

KHAYITOVA FERUZA ABDIKHALIKOVNA
A linguocultural study of toponyms in english and uzbek languages 24

PRIMOV SHAMSIDDIN MUHIDDIN O‘G‘LI
Siyosiy jarayonlarning yoritilishida hajviy publitsistikaning o‘rni va ahamiyati 27

JO‘RAYEVA NIGORA BAXTIYOR QIZI
Dastlabki ruscha-o‘zbekcha lug‘atlar tarjimasida so‘zlikni izohlash usullari (Ashurali Zohiriy va Abdulla Qodiriy lug‘atlari misolida).....31

PO‘LATXONOVA HILOLAXON SHUHRATXON QIZI
Neurolinguistic analysis: language and brain 35

TAMIQAYEVA DILAFRUZ
Alisher Navoiyning «Saddi Iskandariy» dostonida qo‘llangan ba’zi bir somatik iborlar tahliliga doir 39

AHADOVA GULCHEHRA
Toyloq shevasiga xos ma’nodoshlik qatorlari xususida 41

МУНДАРИЖА

ADABIYOTSHUNOSLIK

KODIROVA SAODAT ABDIRAXIMOVNA
Maqollarni adabiyotshunoslik aspektida tadqiq
etishda nazariy yondashuvlar 46

АБДУЛЛАЕВ МАХМУД АХМАТОВИЧ
Таджикские литературоведы 50-60-х годов
XX века о научно-литературных работах садриддина айни
в контексте узбекско-таджикских литературных связей 49

SUVONQULOVA LAYLO MAHMUD QIZI
Adabiyotshunoslikda motiv obraz
tushunchasiga oid nazariy qarashlar 52

RAXIMJONOVA SAFARMO AKBARALI QIZI
Jadid adabiyotida vatan, din va til konsepsiyasi 55

TA’LIM

ПАРДАЕВА ДИЛФУЗА РАИМОВНА,
РАХМАНОВА МАХЛИЁ ИЛХОМОВНА
Авторские сказки как средство развития речевой активности 59

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2025; 6-7
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

O‘ZBEK TILI SINONIMIK LUG‘ATLARIDA SEMANTIK DARAJALANISHNING METODOLOGIK TAMOYILLARI

Eshboyev Qahramon Bakir o‘g‘li,
Renessans ta'lim universiteti dotsenti,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Graduonimiya hodisasi o‘zbek tilshunosligida o‘tgan asrning oxirgi o‘n yilligida tadqiqot ob'ekti sifatida olinib, lug‘aviy-ma'noviy munosabatning alohida bir turi maqomida tadqiq qilindi. Graduonimiya «...lisoniy ma'noviy munosabatlarni aks ettiruvchi sinonimiya, omonimiya, antonimiya kabilarning umumiy tarkibiy qismi bo‘lgan – onimiya qismini lotincha gradu (daraja, bosqich) so‘zi bilan biriktirish asosida sun'iy ravishda yasaldi. Bu hodisa 1990-yilda tilshunos R.Safarovaning nomzodlik dissertatsiyasida ilmiy faraz sifatida berilgan bo‘lsa, lug‘aviy darajalanish olima Sh.Orifjonovaning nomzodlik dissertatsiyasida atroflicha tadqiq etildi»[1].

Tilshunos G‘.Rahmonov sinonimik qatorni ajratishda tilshunoslikning tayanch nuqtasi so‘zlarning ma'nosida va bu so‘zlar anglatib, nomlab kelgan voqelikning, denotatning aynanligida bo‘lsa, graduonimik lug‘aviy qatorlarda so‘zlarning ma'nosi bilan bir qatorda shu so‘zlarning semantik qurilishlaridagi miqdoriy ko‘rsatkichlar bilan farqlanib turuvchi ayni bir belgining darajasida hamdir deya ta'kidlaydi. Chunonchi, yashash joyi hajmi semasida: *in → uya → uy; hasham → bezak* belgisiga ko‘ra: *kulba→ hujra → xona → uy→ hovli → qasr → saroy → koshona* kabi graduonimik leksik paradigmalar. Bu leksemalar qatori umumiy bir tushuncha (insonning yashashi uchun to‘sib moslashtirilgan muhit) ma'nosi bilan birlashadi. Lekin bu muhitning hajm va hashami haqida qo‘shimcha ma'lumotlar berishi bilan bir-biridan farqlanib turadi. Bu graduonimik qatorda sifatiy va miqdoriy farqlar oz yoki ko‘p bo‘lganligi sababli, sinonimik munosabatlarni sezish mumkin[2].

Demak, sinonimik va graduonimik paradigmalar ma'lum bir nuqtalarda kesishsa, to‘qnashsa ham, ular bir hodisa emas. Sinonimiya, asosan, so‘zning ma'no tarkibidagi ifoda va vazifa semalari orasidagi farqlarga tayansa, graduonimik paradigmalarni ajratish, so‘zlarning atash, nomlash (denotativ) semalari tarkibidagi miqdoriy ko‘rsatkichlar bilan aloqador bo‘lgan sifat farqlari semalariga tayanib ajratadi. Shuning uchun graduonimik qatordagi yondosh so‘zlar sinonimik munosabatlarga kirisha oladi[3].

«Ma'lumki, lug‘atda ma'nodosh so‘zlarning ba'zan ko‘proq qo‘llaniladigan variantlari berilib, so‘ng kamroq uchraydigan sinonimlari keltirilsa, darajalanish lug‘atida, leksemalar hajmning ortishiga ko‘ra, ishlatilish ko‘lamiga ko‘ra, tezlikning oshishiga ko‘ra, hashamning ortishiga ko‘ra qator belgilar asosida joylashtirilishi mumkin. Bu esa, o‘z navbatida, graduonimiya hodisasining sinonimiyadan farqli tomonlarini ochishga xizmat qiladi. Sinonimlar va antonimlar asosida tuzilgan darajalanish qatori har doim ham barcha sinonimlar va antonimlarni o‘z ichiga olmasligi odatiy hol, chunki ba'zi sinonimlar, yuqorida ta'kidlaganimizdek, okkazional, kontekstual yoki kognitiv sinonim bo‘lishi mumkin. Graduonimiya va sinonimiya hodisalari tashqi tomondan bir-biriga o‘xshasa-da, ular mohiyatan boshqa-boshqa hodisalardir»[4].

Yuqorida qayd qilingan holat va yondashuvlar asosida lug‘aviy ma'nodoshlik va darajalanish munosabatini quyidagicha baholash, tavsiflash mumkin bo‘ladi: «sinonimik munosabatlar bilan bog‘langan so‘zlar paradigmasining a'zolari ayni bir denotat, ayni bir voqelikni turlicha atab, ifodalab, nomlab keladi. Graduonimik munosabatlar bilan bog‘langan so‘zlar paradigmasi a'zolari esa turli denotatlarda ayni bir belgining turli miqdorda o‘sib borish yoki kamayish munosabatlari bilan bog‘langan bo‘ladi. Bir qarashda sinonimiya va graduonimiya orasidagi chegara aniqqa o‘xshaydi – denotatlar bir xil bo‘lsa – *sinonimiya*, denotatlar har xil bo‘lsa-yu, bu denotatlar o‘zaro sifat belgilarining, so‘zlarning ma'nosi bilan bir qatorda shu so‘zlarning miqdori har xil bo‘lsa

[1] Джумабаева Ж. Турли тизимли тилларда лексик ва стилистик градуонимия. Монография. – Тошкент, 2017. – Б. 5.
[2] Раҳмонов Ғ. Р. Ўзбек тилида луғавий синонимия ва градуонимиянинг ўзаро муносабати: филол. Фанл. Фалс. Докт. … дисс. – Фарғона, 2018. – Б 35.
[3] Раҳмонов Ғ. Р. Yuqoridagi manba. – Б 35.
[4] Джумабаева Ж. Ўзбек ва инглиз тилларида лексик ҳамда стилистик градуонимия: Филол. фан. докт. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2016. – Б. 18.

– *graduonimiya* hisoblanadi. Sinonimiya, asosan, so‘zning ma’no tarkibidagi ifoda va vazifa semalari orasidagi (ya’ni, konnotativ semalar orasidagi) farqlarga tayansa, graduonimik lug‘aviy paradigmalarni ajratish, so‘zlarning atash, nomlash, (denotativ) semalari tarkibidagi miqdoriy ko‘rsatkichlar bilan aloqador bo‘lgan sifat farqlari semalariga tayanib ajratadi. Shuning uchun graduonimik qatordagi yondosh so‘zlar sinonimik munosabatlarga kirisha oladi»[1].

Sinonimik qator a’zolari orasida ham darajalanish hodisasi kuzatiladi. Fikrimizni O‘zbek tili sinonimlarining katta izohli lug‘ati[2]dagi ushbu leksemalar orqali dalillaymiz. *Namuncha, buncha(lar), buncha-lik, shuncha(lar), shunchalik, qanchalar, qanchalik, nechog‘lik, naqadar* sinonimik qatorida darajalanish yaqqol namayon bo‘lib turibti. Mazkur sinonimik qatordagi so‘zlar o‘zidan keyin kelgan so‘zga xos harakat-holat, belgi darajasini orttirishga, kuchaytirishga xizmat qiladi. Ular asosan, turli nutq uslublariga xoslanganligi, belgini ifodalash darajasining kuchli yoki kuchsiz ekanligi hamda ayrim so‘zlarda subyektiv munosabatni ifodalovchi ma’no uzvi mavjud ekanligi bilan o‘zaro farqlanadi. *Namuncha, qancha-lik, bunchalik, shunchalik* so‘zlari so‘zlashuv nutqida ko‘p qo‘llanadi. *Naqadar, qanchalar, bunchalik, nechog‘lik* so‘zlari kitobiy, yozma nutqqa xoslangan. *Naqadar, nechog‘lik* so‘zlarida harakat-holat belgi darajasining ortiqligi kuchliroq ifodalanadi. *Naqadar* emotsional-ekspressiv bo‘yoqdor so‘z hisoblanib, so‘zlovchining subyektiv munosabatini ham ifodalaydi. *Buncha, shuncha* va *qancha* so‘zlari *lar* qo‘shimchasini olganida, harakat-holat, belgi darajasining yuqori ekanligi ma’nosi kuchli ta’kid oladi hamda mazkur so‘zlar emotsionallik bo‘yog‘iga ega bo‘ladi, shu shaklda badiiy uslubda qo‘llanishga xoslangan.

Sinonimlar tildagi eng muhim leksik birliklardan bo‘lib, ular ifoda xilma-xilligini ta’minlaydi, matnga uslubiy boylik kiritadi va tilning badiiy imkoniyatlarini kengaytiradi. O‘zbek tilida sinonimik qatorda turgan so‘zlar faqat semantik jihatdan emas, balki stilistik va emotsional yuklamasi, qo‘llanish sohalari, intensivlik darajasi bo‘yicha ham farqlanadi. Ana shu farqlarni aniqlash va tizimlashtirishda darajalanish metodologiyasi muhim o‘rin tutadi. Ushbu metodologiya sinonimik lug‘atlarni tuzishda ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqotchi F.Saidova o‘z tadqiqot ishi[3]da sinonimik qatorlar orqali graduonimiyaga yangicha yondashuv tizimini ishlab chiqqan olim G‘.Rahmonovning sinonimik qatorda mavjud darajalanuvchi so‘zlarning namunaviy jadvalini keltiradi.

Differensial semalar / Leksemalar	Daraja indeksi	Emotsionallik	Ekspressivlik	Uslubiylik	Eski yoki yangi qatlamga xoslik
Sargardon	3	0	Me’yordan II pog‘ona yuqori	Kitobiy	0
Sarson	2	0	Me’yordan I pog‘ona yuqori	Kitobiy	0
Ovora	1	0	Me’yorda	Kitobiy	0

Tadqiqotchi, sinonimlar qatoridagi leksemalar o‘rtasida ma’noviy farqlilik (graduonimiya)ni kuzatishda differensial semalarning o‘rni beqiyosligi, differensial semalar sinonimik qatorlarda har bir leksema semasining chegarasini, boshqa sememalardan farqini, o‘ziga xosligini, xususiyatini ko‘rsatib berish natijasida graduonimiya hodisasining real belgilarini asoslashga va shakllanish jarayonini izohlashga erishilishi[4] to‘g‘risidagi ilmiy xulosalarini beradi.

Darajalanish sinonimik qatordagi so‘zlarni ustunlik-asosiylik, semantik kuch, uslubiy qiymat yoki ifoda intensivligi jihatidan tartibga solish jarayonidir. Sinonimik lug‘atlarda bu metodologiya asosida har bir sinonim o‘zining funksional yukiga qarab qatorda ma’lum bir o‘rin egallaydi.

Asosiy (dominant) va ikkilamchi sinonimlar: Har bir sinonimik qatorda asosiy yoki dominant so‘z mavjud bo‘ladi. U:

- eng neytral,
- keng qo‘llaniladigan,
- uslubiy jihatdan betaraf,
- boshqa sinonimlarga asos bo‘ladigan so‘z hisoblanadi.

Qolgan so‘zlar esa turli stilistik rang**,** kontekstga bog‘liqlik**,** intensivlik yoki hududiy belgilanganlik asosida unga bo‘ysunadi.

Sinonimik qatordagi leksemalarning ma’no chuqurligi, kengligi, konkret yoki abstraktligi aniqlanadi.

[1] Неъматов Ҳ., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 17.
[2] O‘zbek tili sinonimlarining katta izohli lug‘ati. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. –Toshkent 2022. – B 418.
[3] Saidova F. Lug‘atlarda sinonim leksemalar talqini: Filol. fan. fals. dok. diss. – Guliston, 2023. – B. 65.
[4] Раҳмонов Ғ. Р. Ўзбек тилида луғавий синонимия ва градуонимиянинг ўзаро муносабати: Филол. фанл. фалс. докт. … дисс. – Фарғона, 2018.

Misol uchun: *aytmoq, demoq, bayon qilmoq, izhor etmoq, bildirmoq, ma'lum qilmoq, atamoq, tilga olmoq.* Ushbu sinonimik qatorda *aytmoq* so'zini neytral va dominant so'z sifatida qabul qilsak bo'ladi.

Sinonimlarning nutq uslublarida qo'llanish imkoniyatini O'zbek tili sinonimlarining o'quv lug'ati[1]dagi ***o'lmoq*** fe'li misolida ko'rib chiqamiz:

O'lmoq, vafot etmoq, ajali yetmoq, qazo qilmoq, bandalik qilmoq, bandalikni topshirmoq, bandalikni bajo keltirmoq, rixlat bo'lmoq, dunyodan o'tmoq, dunyodan ketmoq, joni uzilmoq, jon bermoq, joni chiqmoq, ko'zini yummoq.

Izohi: hayoti tugamoq, yashashdan to'xtamoq.

So'zlashuv uslubi: *o'lmoq, joni uzulmoq, jon bermoq, joni chiqmoq.*

Publitsistik uslub: *vafot etmoq, dunyodan o'tmoq, dunyodan ketmoq.*

Badiiy uslub: *ajali yetmoq, qazo qilmoq, bandalik qilmoq, bandalikni topshirmoq, bandalikni bajo keltirmoq, rixlat bo'lmoq, ko'zini yummoq.*

Eskirgan variant: *rixlat bo'lmoq*.

Sinonimik qatorda dialektal yoki muayyan ijtimoiy qatlamlarga xos sinonimlar ham o'rin oladi. Masalan: *Narvon, shoti, zangi* kabi.

Izohi: *yuqoriga chiqish va tushish uchun ishlatiladigan, pillapoyalari bo'lgan yog'och yoki temirdan yasalgan buyum.* Mazkur sinonimik qatordagi so'zlar, asosan, adabiy tilga munosabatiga ko'ra o'zaro farqlanadi. *Narvon* so'zi adabiy tilde qo'llanadi. Shoti, zangi so'zlari esa shevaga xos. Badiiy asarlarda ham qo'llanadi.

Sinonimlarda darajalanishning metodologik bosqichlari quyidagi mezonlar asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiq, bizningcha.

1. Sinonimik qatorlarni aniqlash: Til korpusidan, badiiy matnlardan va amaliy nutqdan olingan ma'lumotlar asosida sinonimlar yig'iladi.

2. Dominant sinonimni belgilash: Har bir qator ichida eng neytral va asosiy so'z ajratiladi.

3. Mezonlarga asoslangan tartib: Qolgan sinonimlar yuqorida aytib o'tilgan mezonlar asosida darajalanadi (semantik, stilistik, ekspressiv va h.k.).

4. **Izohli tavsif berish:** Har bir sinonim uchun uslubiy izoh, kontekstual qo'llanish, ifoda darajasi yoziladi.

5. **Lug'atda grafik yoki belgilar orqali ajratish:** Darajaviy farqlar turli belgi yoki yozuv bilan ifodalanadi.

- asosiy sinonim;
- uslubiy sinonim;
- emotsional yoki salbiy ohangdagi sinonim;
- so'zlashuv uslubi;
- o'zlashgan sinonim;
- eskirgan sinonim va.h.k.

Darajalanish metodologiyasi asosida yaratilgan sinonimik lug'atlarning amaliy ahamiyati shundaki:

- o'zbek tilining uslubiy boyligini ko'rsatadi;
- til o'rganuvchilar uchun kontekstga mos to'g'ri sinonim tanlashga yordam beradi;
- badiiy asar tahlili, tarjima va yozuv jarayonida mazmuniy aniqlik beradi;
- o'zbek leksikografiyasining ilmiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Darajalanish metodologiyasi – sinonimik lug'atlar tuzishda muhim vosita bo'lib, so'zlar o'rtasidagi semantik va stilistik tafovutlarni aniqlash, ularni tizimli tarzda tartibga solish imkonini beradi. O'zbek tili sinonimikasini chuqur o'rganish, tilni didaktik va amaliy nuqtayi nazardan to'g'ri qo'llash uchun bu metodologiyaning joriy qilinishini dolzarb ahamiyatga ega deb hisoblaymiz.

Rezyume. Mazkur maqolada o'zbek tili sinonimlik lug'atlarida sinonimlar o'rtasidagi semantik darajalanish masalasi metodologik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Maqolada semantik darajalanishning nazariy asoslari, ya'ni sinonim so'zlar o'rtasidagi ma'no farqlarini belgilovchi uslubiy, emotsional-ekspressiv va leksik-ma'noviy mezonlar asosida tahlil qilingan. Shuningdek, sinonimlar iyerarxiyasi va ularning leksik tizimdagi o'rni, funksional imkoniyatlari hamda lug'at tuzishdagi uslubiy yondashuvlar tadqiq etilgan. Ushbu metodologik tamoyillar sinonimlik lug'atlarni yaratishda ilmiy asosli va amaliyotga mos yondashuvni ta'minlaydi.

Resume. This article analyzes the issue of semantic gradation between synonyms in Uzbek synonym dictionaries from a methodological point of view. The article analyzes the theoretical foundations of semantic gradation, that is, the methodological, emotional-expressive and lexical-semantic criteria that determine the differences in meaning between synonymous words. The hierarchy of synonyms and their role in the lexical system, their functional capabilities, and methodological approaches to dictionary creation are also studied. These methodological principles provide a scientifically sound and practical approach to the creation of synonym dictionaries.

Резюме. В данной статье анализируется вопрос семантической градации между синонимами в узбекских словарях синонимов с методической точки зрения. В статье анализируются теоретические основы семантической градации, то есть методические, эмоционально-экспрессивные и лексико-семантические критерии, определяющие различия в значении между синонимичными словами. Также изучается иерархия синонимов и их роль в лексической системе, их функциональные возможности, методические подходы к созданию словарей. Эти методические принципы обеспечивают научно обоснованный и практический подход к созданию словарей синонимов.

[1] Dadaboyev H., Abjalova M., Rashidova U. O'zbek tili sinonimlarining o'quv lug'ati. – Toshkent, 2023. – B. 586.